

Η γυναίκα της Ζακύνθου;

Ελιτισμός, λαϊκισμός και «ενδογλωσσική μετάφραση» νεοελληνικών κειμένων

του Σπύρου Α. Μοσχονά*

Τον τελευταίο καιρό συζητιέται πολύ το ζήτημα της «απόδοσης» κειμένων της καθαρεύουσας σε απλή, σύγχρονη γλώσσα – στη δημοτική, θα λέγαμε, αν ο όρος δεν ακουγόταν πια κάπως αναχρονιστικός. Αυτό που δεν έχει συζητηθεί, διότι κανείς δεν μπορούσε να το διανοηθεί, είναι η απόδοση στη δημοτική κειμένων της δημοτικής. Αλλά να που και το αδιανόητο συμβαίνει: πρόσφατα διανεμήθηκε με την εφημερίδα «Τα Νέα» το αριστούργημα του Διονυσίου Σολωμού «Η γυναίκα της Ζάκυθος» στο πρωτότυπο αλλά και σε «απόδοση στη σύγχρονη νεοελληνική» από το συγγραφέα Άρη Μαραγκόπουλο.

Αν, σύμφωνα με όλες τις περιοδολογήσεις της γλωσσικής μας ιστορίας, θεωρήσουμε ότι ο όρος «σύγχρονη νεοελληνική» περιλαμβάνει τόσο τη γλώσσα του εθνικού μας ποιητή όσο και τη γλώσσα του επίδοξου μεταφραστή του, αντιμετωπίζουμε τότε ένα πρωτοφανές φιλολογικό παράδοξο: πώς είναι δυνατόν η μετάφραση να γίνεται στη γλώσσα του πρωτοτύπου;

Παραφράσεις

Ας ξεκινήσουμε με το πρακτικό ζήτημα: τι ακριβώς κάνει ο Μαραγκόπουλος όταν «μεταφράζει»; Σε πολλές περιπτώσεις –ευτυχώς–, δεν κάνει τίποτα: αφήνει το κείμενο ως έχει. Όταν πάλι αλλάζει το κείμενο, κάνει ένα από τα ακόλουθα: Αποδίδει τους διαλεκτισμούς με όρους μη ιδιωματικούς («αγκαλά και» > «αν και», «τηχτικό» > «φθίση», «έχθρισσα» > «εχθρός», «ζερβί» > «αριστερό» [αλλά και «ζερβιά» > «δεξιά»!] κ.ο.κ.). Αν ήταν συνεπής προς τη μεταφραστική αυτή πρακτική, ο Μαραγκόπουλος θα έπρεπε να υιοθετήσει τον τίτλο «Η γυναίκα της Ζακύνθου» – αλλά δέχεται τελικά τον τίτλο που πρόλαβε να καθιερωθεί. Αντικαθιστά επίσης πολλές λέξεις με συνώνυμές τους, χωρίς προφανή λόγο («τάχα» > «άραγε», «να αριθμήσω» > «να μετρήσω», «εχρειαζόντανε» > «χρησίμευαν», «βλάφτω» > «ζημιώνω», «λογισμός» > «στοχασμός» κ.ά.).

Ο Μαραγκόπουλος παραφράζει και αναδιατυπώνει. Συχνά αρκείται ν' αλλάζει τη σειρά των όρων («σαν τη θάλασσα που δεν ησυχάζει ποτέ» > «σαν θάλασσα που ποτέ δεν ησυχάζει»). Πολλές φορές παραλείπει το βιβλικής καταγωγής συνεχιστικό «και», με το οποίο αρχίζει κάθε σχεδόν πρόταση της «Γυναίκας της Ζάκυθος»: γενικότερα, αναβαθμίζει την παράταξη σε υπόταξη. Όντας δημοτικότερος του Σολωμού, αναλύει τις μεσοπαθητικές μετοχές σε αναφορικές προτάσεις: «έμοιαζε η φωνή της με το ψιθύρισμα του ψαθιού, πατημένο από το πόδι του κλέφτη» > «έμοιαζε η φωνή της με το ψιθύρισμα της ψάθας που την πατάει το πόδι του κλέφτη». Φορτώνει τη φράση με δεικτικά στοιχεία που την προσδένουν στα συμφραζόμενά της: το σολωμικό «Και το μάτι εμποδίστηκε από το λογισμό. Αλλά ακολούθως ο λογισμός εμποδίστηκε από το μάτι» μπορεί ν' αποσπαστεί από τα συμφραζόμενά του: αλλά όχι η παράφραση του

Μαραγκόπουλου: «Και η ματιά μου θόλωσε από τούτο τον στοχασμό. Αλλά ύστερα ο στοχασμός θόλωσε από τη ματιά μου». Η παράφραση συνδυάζεται άλλοτε με συντακτική ερμηνεία («Και την άφησε ο νους, αλλά τα πάθη δεν την αφήσανε» > «Αλλά κι αν το μυαλό την εγκατέλειψε, τα πάθη δεν την άφησαν») και άλλοτε με σημασιολογική παρερμηνεία, υπερερμηνεία ή υπεραπλούστευση («εγκάτοικος στο ξωκλήσι του Αγίου Λύπιου» > «που περνάω τη μοναχική ζωή μου στο ξωκλήσι του Αγίου Λύπιου», «κάτι υπόθεσες ψυχικές» > «ζητήματα αγαθοεργίας»): κλπ. κλπ.

Ο Μαραγκόπουλος δεν μεταφράζει. Παραφράζει. Το λέει με δικά του λόγια. Αλλά παράφραση χωρίς το πρωτότυπο δεν νοείται. Κι αυτό ακριβώς είναι το πρόβλημα με όλες αυτές τις «ενδογλωσσικές μεταφράσεις» κειμένων, είτε της καθαρεύουσας είτε της δημοτικής. Όπως εύστοχα έχει γράψει ο Άρης Μπερλής: «Το μετάφρασμα έχει ανταγωνιστικό κείμενο, συντριπτικά καλύτερο, μέσα στην ίδια γλώσσα. Κείμενο εκτυφλωτικής ακτινοβολίας που καταδικάζει εκ των προτέρων κάθε απόπειρα ενδογλωσσικής αναδιατύπωσής του. Το θέμα δεν είναι ότι η μετάφραση δεν απαξιώνει το πρωτότυπο [...] Το θέμα είναι ότι το πρωτότυπο απαξιώνει τη μετάφραση» («Παπίδιον, άλλως παπάκι», *Η Ελευθεροτυπία / Βιβλιοθήκη*, 10-2-2006).

Νέα πρότυπα

Το παράδοξο φαινόμενο της μετάφρασης νεοελληνικών κειμένων στη νεοελληνική πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να ερμηνευτεί σύμφωνα με την ακόλουθη υπόθεση εργασίας: Τα τελευταία χρόνια, ακολουθώντας την αύξηση της εκδοτικής παραγωγής, καθιερώνεται στην ελληνική λογοτεχνία ένα είδος «πρότυπης» (standard) γλώσσας, μία λογοτεχνική κοινή, ένας γλωσσικός μέσος όρος, χωρίς αιχμές, χωρίς εκπλήξεις, χωρίς ιδιοματισμούς και, βέβαια, χωρίς «ακρότητες». Αυτή η ομοιογενοποιημένη γλώσσα χρησιμοποιείται για την παραγωγή «έργων φαστ φουντ», όπως τα αποκαλεί ο Παντελής Μπουκάλας, τα οποία διαγκωνίζονται για να μπουν στις λίστες των «ευπώλητων». Στο χώρο της μετάφρασης η νέα αυτή λογοτεχνική κοινή λειτουργεί ισοπεδωτικά, αφαιρώντας από τα πρωτότυπα κείμενα όλα τα σημάδια της ιδιοματικότητάς τους. Τα παλιότερα κείμενα πρέπει κι αυτά να περάσουν από το κόσκινο της «ενδογλωσσικής μετάφρασης».

Στη διαμόρφωση των νέων γλωσσικών προτύπων συνεισφέρουν όχι μόνον οι λεγόμενοι «εμπορικοί» συγγραφείς, αλλά και οι εκδότες, οι διορθωτές, οι «επιμελητές» κειμένων, μια ολόκληρη εκδοτική βιομηχανία την οποία υπηρετεί μια νέα ομάδα επαγγελματιών της γραφής. Με την προστιθέμενη αξία της διόρθωσης, η νέα λογοτεχνική γλώσσα χρησιμοποιείται πλέον σαν πληθωριστικό νόμισμα σε μία συνεχώς διευρυνόμενη αγορά. Ο «φιλολογικός κανόνας» δεν διαμορφώνεται ούτε από τη γραμματική ούτε από το τυπικό της γλώσσας ούτε από το σώμα των κειμένων που συναπαρτίζουν τη νεοελληνική γραμματεία, αλλά από την πληθώρα των συχνά ασυνάρτητων διορθωτικών οδηγιών που εμφανίζονται σε «οδηγούς σωστής χρήσης» και προορίζονται για μαζική κατανάλωση. Σ' αυτή την επίπεδη γλώσσα, σ' αυτήν την ομοιογενοποιημένη λογοτεχνική κοινή μεταφράζει ο Μαραγκόπουλος. Όχι για να οικειοποιηθεί το έργο του Σολωμού αλλά για να το αποβάλει από το φιλολογικό του κανόνα.

Ένα τελευταίο σχόλιο: Κατηγορούνται συνήθως για ελιτισμό και χαρακτηρίζονται γλωσσαμύντορες όσοι επιχειρηματολογούν εναντίον της μεταγλώττισης των νεοελληνικών κειμένων, τόσο της καθαρεύουσας όσο –τώρα πια– και της δημοτικής. Απέναντι σ' αυτόν τον υποτιθέμενο ελιτισμό επιστρατεύεται συνήθως ένας ευανάγνωστος λαϊκισμός: δώστε κείμενα στο λαό. Ο Μαραγκόπουλος υιοθετεί τη

λογική του μέσου που τον φιλοξενεί και αναλαμβάνει να σώσει το σημερινό «εικονόπληκτο» αναγνώστη «από τη βαρβαρική επέλαση της μεντιακής εικόνας» - πουλώντας του φτηνά προϊόντα, για την παραγωγή των οποίων έχει απαιτηθεί ελάχιστη εργασία. Ας αναλογιστούμε λοιπόν μήπως στο λαϊκισμό των νέων διαφωτιστών κρύβεται τελικά ένας ακραίος ελιτισμός, σύμφωνα με τον οποίο κάποιοι, λίγοι εγγράμματοι, έχουν τα εφόδια και την ικανότητα να διαχειρίζονται κάθε λογής κείμενα, ενώ οι πολλοί, η πλέμπα, συνηθίζουν να καταναλώνουν το χυλό που τους προσφέρεται υπό μορφήν ευκατάληπτων «αποδόσεων», έναντι ενός μόλις ευρώ επιπλέον.

---

* Ο Σπύρος Μοσχονάς είναι επίκουρος καθηγητής γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.